

Met lichte tred

Van Ton Lemaire verscheen eveneens bij Ambo|Anthos *uitgevers*

- 1968 *De tederheid*
1970 *Filosofie van het landschap*
1976 *Over de waarde van culturen*
1980 *Het Vertoog over de Ongelijkheid van Jean-Jacques Rousseau*
1986 *De indiaan in ons bewustzijn*
1988 *Binnenwegen*
1990 *Twijfel aan Europa*
1995 *Godenspijs of duivelsbrood*
1997 *Wandelenderwijs*
2002 *Met open zinnen*
2004 *De leeuwerik*
2007 *Op vleugels van de ziel*
2008 *Claude Lévi-Strauss*
2010 *De val van Prometheus*
2013 *Het lied van Hiawatha*
2013 *Verre velden*
2015 *Mettertijd*
2017 *Onder dieren*

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

TON LEMAIRE

Met lichte tred

De wereld van de wandelaar

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4787 0

© 2019 Ton Lemaire

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagbeeld © Lars van de Goor

Foto auteur © Nicky Renckens

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

VOORWOORD 9

I BIJ WIJZE VAN AANLOOP 11

- 1 Te voet 11
- 2 Lopen als doel op zich 13
- 3 Tegen de haast 15
- 4 Weldadige wandeling 16

II NAAR BUITEN 19

- 1 In de openlucht 19
- 2 De periferie van de stad 21
- 3 Het woud van Fontainebleau 23
- 4 Vroege wandelaars in Nederland 27

III REALISME EN ROMANTIEK 31

- 1 Romantisch realisme en de burgerij 31
- 2 Een wandeling met Flaubert 33
- 3 J.-J. Rousseau als voorloper 36
- 4 Émile leert te wandelen 38
- 5 De eenzame wandelaar 40

IV WANDELEN EN WANDERN IN DUITSLAND 43

- 1 Duitse Wanderlust 43
- 2 Goethe als preromanticus 44

- 3 Romantische zwervers 46
- 4 Een verhandeling over het wandelen 49
- 5 Een wandeling door de geschiedenis 52
- 6 Geschiedenis en onttovering 56

- V FERVENTE WANDELAARS: WORDSWORTH EN THOREAU 59
 - 1 Angelsaksische reislust 59
 - 2 Wordsworth, dichter/wandelaar 61
 - 3 Thoreau en de kunst van het wandelen 66
 - 4 Varianten van wandelen 70

- VI HET WANDELEN TEN VOETEN UIT 73
 - 1 De Muze gaat te voet 73
 - 2 De adem van de inspiratie 75
 - 3 Romantische herbronning 76
 - 4 Een nieuwe verstandhouding met de wereld 79
 - 5 Een wandelend wijsgeer 81
 - 6 De wijsheid van het lijf 85
 - 7 Met de voeten op de aarde 88

- VII ONDERWEG 93
 - 1 Voetpaden 93
 - 2 Buiten de paden 95
 - 3 Verdwalen 97
 - 4 De weg als metafoor en symbool 99
 - 5 Terug naar het pad? 101

- VIII WANDELEN IN DE TUIN 105
 - 1 Tuin en park 105
 - 2 Eden en Arcadië 107
 - 3 Van Romeins naar romantisch 110
 - 4 De romantische tuin 113
 - 5 De wereld in een tuin 116
 - 6 Het geluk van de tuin 119

- IX SLEENTEREN IN DE STAD 121
- 1 Voorbijgangers 121
 - 2 De stad als doolhof 123
 - 3 Flaneren in Parijs 126
 - 4 De stad, de straat, het schrijven 129
 - 5 Binnen/buiten de stad 131
- X PELGRIMS, TOERISTEN, VLUCHTELINGEN 135
- 1 Langs de wegen 135
 - 2 Een sacrale geografie 137
 - 3 Onderweg naar Compostella 140
 - 4 Toeristen 145
 - 5 Op de vlucht 151
- XI VERRE VOETTOCHTEN 155
- 1 Lopenderwijs 155
 - 2 Te voet naar Lhasa 156
 - 3 Voettocht naar Dolpo 161
 - 4 De lange vlucht 165
 - 5 Terugtocht in de sneeuw 170
 - 6 Een spoor van tranen 174
 - 7 Leven met de wolken en de wind 178
 - 8 Zwerver in de taiga 182
- XII DE BEDREIGDE VOETGANGER 189
- 1 Lopen als residu 189
 - 2 De dictatuur van het rijden 190
 - 3 Inlijving in de technische maatschappij 194
 - 4 Het lijf bevrijd of belast? 196
 - 5 Tegenspraken 198
- XIII LOF VAN HET LOPEN 201
- 1 Rijden en lopen 201
 - 2 Op menselijke maat 203
 - 3 Landschap en wandelen 205
 - 4 De weldaad van de wandeling 207

XIV DE KUNST VAN HET WANDELEN 211

- 1 Het geluk van het wandelen 211
- 2 Heel de wandelaar 214
- 3 Tussen instemming en verzet 217
- 4 De vrije wandelaar 219
- 5 Romantisch en rebels 223
- 6 Stap voor stap 226

NOTEN 229

LITERATUUR 239

PERSONENREGISTER 247

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING 251

Voorwoord

Wij, mensen, zijn een mobiele en ambulante soort. Lopen, trekken en zwerven lijken voort te komen uit een diepgewortelde behoefte, zodat zelfs de levensloop van een individu en de gang van de geschiedenis kunnen worden ervaren als een tocht in de tijd. Een van de meest voorkomende uitingen van die mobiliteit is het zich wandelend voortbewegen, dat enerzijds oud en universeel is maar anderzijds in de moderne tijd een andere inhoud heeft gekregen. Wandelend verkent men zijn omgeving, ontsnapt even aan de beslommeringen van alledag, ervaart de verfrissing van het groen en de charme van landschappen om dan verkwikt naar huis terug te keren. Ook al lijkt zo'n wandeling heel natuurlijk, toch heeft de moderne tijd er een nieuwe lading aan gegeven. Haar functie en betekenis tegenwoordig houden een aanzienlijke verandering in van onze sensibiliteit. Ik ben van mening dat een cultuurhistorische en antropologische beschouwing over de plaats van wandelen in ons leven een goede toegang kan bieden tot velerlei aspecten van onze samenleving en zelfs kan uitmonden in een diagnose van de moderniteit.

Zelf heb ik van jongs af aan veel gelopen en gewandeld en ben er zodoende ook toe gekomen erover te schrijven, zoals in mijn boek *Wandelenderwijs* (1997). Toch voelde ik de behoefte om voor het laatst op dat thema terug te komen, zij het met een verschillende opzet en vanuit een ander perspectief. Het onderwerp fascineert me en gaat me ter harte en erover schrijvend heb ik tevens een groot deel van mijn eigen levensloop doorlopen en me rekenschap gegeven van de

gang van mijn denken. Al met al is dit boek, behalve een hommage aan lopen en wandelen, tevens een ‘wandeling’ door onze cultuurgeschiedenis en door mijn eigen leven, die uitloopt op een analyse van onze tijd en een positiebepaling met betrekking tot de ontwikkeling van de maatschappij. In zekere zin cirkelt het daardoor rond de vraag wat het betekent om ‘modern’ te zijn.

Er zijn tekenen die erop wijzen dat wandelen de laatste tijd aan populariteit en erkenning wint. Dat blijkt onder andere uit meerdere boeken over het thema en een belangrijke tentoonstelling deze zomer over Duitse ‘Wanderlust’ in een Berlijns museum (toen ik mijn boek al grotendeels had voltooid). Ik dank hierbij F.-P. van Boxelaer die me attendeerde op deze tentoonstelling en op de uitvoerige catalogus erbij. Hoewel ik vaak in mijn eentje heb gewandeld, denk ik eveneens met genoegen en dankbaarheid terug aan de tochten en wandelingen die ik heb gemaakt in het gezelschap van vrienden en vriendinnen. Ook met hen en van hen meen ik iets geleerd te hebben van de kunst van het wandelen, die mijns inziens een belangrijk element zou kunnen zijn van elke levenskunst.

T.L., november 2018

Bij wijze van aanloop

I Te voet

Sinds onze verre voorouders voorgoed uit de bomen zijn afgedaald, zijn onze voeten onze toeverlaat op aarde geworden. De loopbaan van *Homo erectus* en *Homo sapiens* heeft zich tot ongeveer tienduizend jaar geleden uitsluitend te voet voltrokken. Pas de uitvinding van het vaartuig en de domesticatie van paarden, ezels en koeien (ossen) als rij- en trekdier hebben daarin verandering gebracht. Te voet heeft onze soort de aarde verkend en veroverd, hebben jagers en verzamelaars zich over de continenten verspreid; hebben jagers het wild gevolgd en hun vrouwen de vruchten en wortels verzameld. Te voet ook hebben de eerste boeren hun akkers aangelegd, gezaaid en geoogst en te voet hebben generaties herders hun kudden gevolgd en bijgedreven. Lopend hebben kooplieden en marskramers hun producten vervoerd en verkocht en lopend zijn mannen ten strijde getrokken. Al lopend hebben mensen de planeet bevolkt en zich opgewerkt van een zeldzame verschijning tot de dominante soort die we nu zijn geworden.

Tegen de achtergrond van de evolutie van de mens is het nog recent dat mensen gebruik gingen maken van andere middelen dan hun voeten om zich te verplaatsen, en nog veel recenter is de uitvinding van de stoommachine en de motor – trein, auto en vliegtuig – waardoor hun actieradius enorm is vergroot en de voeten ontlast zijn. Inmiddels leven we in een buitengewoon mobiele samenleving

waarin beweging en verandering hoog staan aangeschreven en weinig zo verwerpelijk lijkt als stilstand en immobilisme. Toch bedriegt de schijn enigszins want bij nader toezien constateren we een merkwaardig samengaan van mobiliteit en onbeweeglijkheid. Weliswaar verplaatsen de meeste mensen in ontwikkelde maatschappijen zich bijna onophoudelijk, maar dat doen ze toch vooral zittend: in de trein, in de auto, in het vliegtuig. Men laat zich vervoeren door motoren en machines, passief, en hoeft de benen nauwelijks meer te gebruiken. Bovendien brengen moderne mensen een groot deel van hun tijd thuis door terwijl ze zitten, heel vaak kijkend naar een scherm. Ik signaleer dus een vreemd samengaan van beweging en passiviteit, van dynamiek en stilstand. De mobiele moderne mens blijkt tegelijk een uitgesproken sedentair te zijn, iets wat trouwens in bijna één oogopslag te zien is wanneer we waarnemen hoeveel mensen te dik of zelfs zwaarlijvig zijn waardoor ze tot weinig anders in staat zijn dan strompelen en waggelen.

Desondanks wordt er wel degelijk nog veel gelopen. In het dagelijks leven kunnen we in veel situaties niet anders 'uit de voeten' komen dan te voet: ook in een gemechaniseerde en geautomatiseerde metropool blijven benen en voeten onmisbaar. Het is onvermijdelijk om te voet de veelal kleine afstanden te overbruggen van en naar de auto, de bus, de tram en trein, het vliegveld, het station enzovoort. En er bestaan ook nog varianten van voortbewegen die min of meer principieel bij voorkeur te voet dienen plaats te vinden, zoals het lopen in een begrafenis- of bruiloftsstoet, in een religieuze processie, in een manifestatie of demonstratie voor of tegen iets (vrede, burgerrechten, racisme, werkloosheid). Zo ook blijkt in het leger het samen marcheren van de soldaten nodig voor hun discipline en teamgeest. Gezamenlijk trekken en wandelen was en is ook een kenmerk van de jeugdbewegingen die vooral in de eerste helft van de afgelopen eeuw opkwamen, met een soms duidelijke militaristische en nationalistische inslag (met als treurige uitloper de Hitlerjugend). Nog steeds bestaan er wandelclubs waarin men groepsgewijs wandelt en grote wandelevenementen als de Vierdaagse in Nijmegen waaraan enkele tienduizenden mensen deelnemen.

Er zijn diverse soorten lopen te onderscheiden, die heel goed so-

litair kunnen plaatsvinden, zoals wandelen, trekken, pelgrimeren, zwerven of 'landlopen'. Een zwerver of landloper gaat door als een onaangepast mens die, uit armoede of rebellie, een marginaal bestaan leidt. Hij is trouwens strafbaar want iemand zonder vaste woon- of verblijfplaats (en bron van inkomsten) is in de gevestigde orde verdacht. Ons vocabulaire met betrekking tot het lopen is opvallend rijk, onderscheidt veel verschillende vormen van voortbeweging zoals: schrijden, hardlopen of rennen, sprinten, draven, slenteren, drentelen, kuieren, dribbelen, wandelen, flaneren, hinken, strompelen enzovoort. Afgezien van deze verscheidenheid hebben mensen ook nog eens een individuele stijl en houding van bewegen; net als via gebaren en gezicht kan een goed waarnemer iemand herkennen aan zijn of haar gang. Er zijn bepaalde subtiele verschillen in lopen tussen de geslachten, de generaties en misschien ook nog tussen mensen van de stad en het platteland. Bovendien zijn er verschillen tussen mensen van andere culturen en continenten. Overigens lopen veel mensen allesbehalve evenwichtig en correct, lopen scheef, hebben last van hun rug, van te platte of te holle voeten, van de vergroeiing van een teen, van een beenverkorting. Heel het lichaam rust op de voeten die, sinds we bipede primaten zijn geworden, al ons gewicht moeten dragen. Daarom krijgen veel mensen op den duur problemen met hun voeten en is er werk voor pedicuren, orthopeden en podologen.

2 Lopen als doel op zich

Verschiedende vormen van zich voortbewegen worden beoefend als min of meer doel in zichzelf, zoals wandelen, trekken, zwerven, hardlopen, flaneren. Wanneer men aan hardlopen doet, kan dat zijn om de prestatie van het rennen zelf maar ook om zich in veiligheid te stellen in een gevaarlijke situatie; dan is het een middel voor iets anders. Evenzo biedt flaneren behalve het genoegen om rustig rond te kijken ook dat van door anderen gezien te worden. Pelgrimeren heeft als doel om te arriveren bij een heilige plek of heiligdom, maar kan tegelijk bevredigend zijn als vorm van lopen. Iets dergelijks is het geval bij het toerisme: men loopt rond om interessante gebouwen, plaatsen

of evenementen te bezoeken en tevens is dat lopen in zichzelf ook al prettig. Alleen wandelen, trekken en zwerven lijken uitsluitend als doel in zichzelf beoefend te worden. Enige preciseringen zijn wel op hun plaats. ‘Wandelen’ kan namelijk in een brede en beperktere zin gebruikt worden. In het eerste geval wordt het nagenoeg synoniem met ‘lopen’, in het andere betekent het een verplaatsing te voet van beperkte duur over min of meer gebaande wegen, gewoonlijk in de eigen woonomgeving en hoofdzakelijk in een cultuurlandschap. Trekken, een trektocht houden, duidt een wandeling aan van langere duur, vaak in een ruiger en wilder gebied zoals in de bergen. Zwerfen ten slotte is rondtrekken van onbeperkte duur en zonder duidelijk doel of bestemming.

In dit boek zal ik veel aandacht besteden aan het wandelen en trekken omdat het varianten zijn die ondernomen worden vanwege het intrinsieke genoegen dat ze kunnen verschaffen. Nu is op het eerste gezicht wandelen een soort anachronisme geworden in onze samenleving die, zoals we weten, sterk in de ban is geraakt van snelheid en mechanisering, waarschijnlijk het best belichaamd door de auto. In hoge mate beheersen auto’s ons leven van de wieg tot het graf en hebben ze het zich te voet verplaatsen gemarginaliseerd. Auto’s zijn alomtegenwoordig, verstoppert de wegen en terroriseren de steden, ze incarneren de moderne obsessie met mobiliteit en snelheid. De wandelaar lijkt een relict van het verleden geworden, toen alles er nog traag en omslachtig aan toeging. Maar dat is slechts de helft van het verhaal. Het gemotoriseerd verkeer heeft weliswaar aan de ene kant de voetganger naar de marge teruggedrongen, maar aan de andere kant de behoefte aan wandelen opnieuw opgewekt en zelfs een nieuw elan gegeven. In veel gemeenten zijn wandelpaden gemarkeerd en routes van verschillende lengte aangegeven. Het Pieterpad, van Pieterburen in het noorden van het land naar de Sint-Pietersberg in het uiterste zuiden, bestaat al enkele decennia en wordt druk bewandeld en ook in het buitenland zijn langeafstandswandelingen populair geworden.

In de euforie van de na de oorlog opkomende welvaartsmaatschappij, toen de auto snel een verworvenheid werd van elke volwassene, moest veel wijken voor het gemotoriseerde verkeer. Wegen werden

rechtgetrokken en verbreed, nieuwe aangelegd, gebouwen die in de weg stonden afgebroken, de bebouwde kom van steden en dorpen aangepast aan de vereisten van het autoverkeer. Maar geleidelijk werd men ook de nadelen gewaar van geluidshinder, drukte, onveiligheid, vervuiling enzovoort. Verkeersdrempels gingen chauffeurs dwingen hun snelheid te matigen, sommige straten kregen eenrichtingsverkeer, andere werden afgesloten voor auto's en er werden promenades aangelegd, waar het prettiger winkelen werd. Kortom, stap voor stap moest de openbare ruimte worden terugveroverd op de dominantie van de auto en de bewegingsvrijheid van de voetganger – die elke automobilist trouwens op zijn tijd onvermijdelijk moet zijn – ten dele veiliggesteld.

3 Tegen de haast

Het blijkt dus mogelijk om de onbedoelde en onwenselijke nevengevolgen van een uitvinding te corrigeren. Het is een min of meer algemene wetmatigheid dat mensen zich pas bewust worden van de waarde van een praktijk, een element of toestand op het moment dat die bedreigd wordt en bezig is te verdwijnen. Zelden of nooit is men kennelijk in staat om te anticiperen op de mogelijk negatieve gevolgen van veranderingen en uitvindingen. Althans: wanneer sommigen dat wel degelijk doen, worden hun bezwaren aan de kant geschoven doordat de meerderheid zich laat meeslepen door de 'mainstream' van dat moment; afwijkende standpunten wekken wantrouwen en afkeer op. Iets dergelijks is mijns inziens ook het geval geweest met betrekking tot lopen en wandelen. Pas nadat die zijn vanzelfsprekendheid en onvermijdelijkheid hadden verloren ten gevolge van de mechanisering en motorisering van het leven en dit werd doordrongen met het virus van het mobilisme, kon men de charmes van de wandeling herontdekken.

In een wereld die gedreven wordt door een algehele versnelling kon men toch openstaan voor de genoegens van de traagheid en daarmee rekening houden met de maat van ons organisme. Het rustige tempo van de wandelaar is dan een goed voorbeeld van de 'onthaasting'

waarvoor sommigen hebben gepleit, die zich bewust werden van de stress en nervositeit waarmee de mobiliteit van het moderne leven gepaard bleek te gaan, als tegenwicht tegen de permanente vlucht vooruit die onze maatschappij kenmerkt. De harde kern daarvan is het principe van onbeperkte economische groei, stilstand zou achteruitgang zijn, we moeten ons haasten om bij te blijven, met alle middelen tijd winnen want tijd is geld. De gewonnen tijd kan weer worden besteed aan verdere groei en zo tot in het absurde. Deze verslaving aan bewegen om te bewegen, groei om de groei, is een collectieve obsessie geworden met pathologische trekken. De maatschappelijke machinerie waarin ze zich heeft verzelfstandigd lijkt aan elke rationele controle te ontsnappen en doet denken aan een op hol geslagen wereld. Tijdens een wandeling kan men even ontkomen aan deze vlucht vooruit, ze creëert een soort oase in de turbulentie van de tijd, waarin men in rust en stilte de dingen op hun beloop kan laten.

4 Weldadige wandeling

De wandelaar is ontlast van de plicht tot productiviteit en efficiency en is vrij van de eeuwige tijdsdruk die in het gewone leven de ervaring van de wereld verengt en verarmt. Dat op zich doet al weldadig aan: men kan zich ontspannen en openstaan voor de omgeving, voor de wereld als land en landschap. Idealiter zou een wandeling behalve een stuk in en rond menselijke bewoning ook een landelijk deel moeten hebben en dus wat groen en natuur omvatten om daardoor enigszins voeling te houden met de wereld in haar totaliteit. Het genoeg dat een dergelijke wandeling kan opleveren heeft twee kanten: enerzijds geniet de wandelaar van zichzelf – lijfelijk, mentaal –, anderzijds geniet hij of zij van de wereld in haar vormen en kleuren, misschien van de schoonheid van het landschap om hem/haar heen. In het beste geval bestaat het genoeg in de beleefde overeenstemming en harmonie tussen mens en wereld, een soort verstandhouding tussen wandelaar en land en in bevoorrechte ogenblikken van een beleving van eenheid wanneer de buitenwereld resoneert in het gemoed en een gevoel van welbehagen en zelfs geluk kan geven.

Zo bezien is een wandeling een behoorlijk veelzijdig gebeuren, waarin meerdere dimensies zijn te onderscheiden: een fysiologische, lijfelijke, een psychologische en spirituele, een ecologische en daardoor tevens politieke. Ze kan gezond zijn en zelfs therapeutisch en ‘recreatief’ voor het individu dat wandelt, ze kan ervaring verschaffen omtrent de toestand van onze omgeving en een ecologisch besef stimuleren wat betreft de gezonde relatie van mens en natuur, ze kan ten slotte weerbaar maken als het gaat om paal en perk te stellen aan de ongelimiteerde exploitatie van ons milieu, en ze kan ons tot verzet prikkelen tegen de blinde vlucht vooruit en onze obsessie met méér en sneller. In zoverre kan een wandelaar tevens een rebel worden die tijdens de wandeling met lede ogen kan waarnemen hoe de consumptiemaatschappij ook een destructieve kant bezit. In ieder geval kan het lopen en wandelen, in mijn interpretatie, een perspectief bieden op heel de mens en zijn wereld.

Een beschouwing over voeten en lopen kan via deze ‘nederige’ ingang breed uitwaaiëren over onze geschiedenis, onze samenleving, een diagnose geven van het heden en mogelijk een uitzicht op de toekomst. Getuige het grote aantal publicaties over wandelen en lopen dat de laatste decennia is verschenen, bieden deze kennelijk een goede invalshoek op de moderne wereld. Ik besluit deze aanloop bij het thema van dit boek met twee korte citaten uit een Amerikaans boek over lopen: *‘Walking constitutes a continuous and changing dialogue between foot and earth, humanity and the world en: Indeed, walking, variable yet coexistent with human history, still holds a key to where we have been and where we are headed.’*¹

Naar buiten

I In de openlucht

Wie zich verdiept in de schilderkunst van de negentiende eeuw komt onvermijdelijk uit bij de doorbraak die het impressionisme betekende. Een van de vernieuwingen die het bracht was dat de schilders hun ateliers verlieten om buiten, in de openlucht te gaan schilderen. Met hun schilderspullen op de rug liepen ze te voet de stad uit – Parijs, het toenmalige artistieke centrum – om ergens in de natuur te gaan werken. Parijs was weliswaar al een grote stad, maar het platteland, de weilanden, het bos en de pittoreske weggetjes en plekjes begonnen al direct voorbij de laatste huizen, bevonden zich dus op loopafstand. Een geestverwant en tijdgenoot, de schrijver Émile Zola, schreef in 1868 als volgt: ‘Onze landschapsschilders vertrekken bij het aanbreken van de dag met hun schilderkast op de rug, gelukkig als jagers die naar buitenlucht hunkeren. Ze gaan op een willekeurige plek zitten, daar aan de bosrand, hier aan de waterkant, ze hoeven hun motieven nauwelijks te kiezen, want overal vinden ze een levende horizon die als het ware van belang voor de mens is.’ En hij vatte zijn beschrijving kernachtig in deze zin samen: ‘Het klassieke landschap is dood, vermoord door het leven en de waarheid’.¹

Die wandeling de stad uit naar het land om daar in de openlucht te gaan zitten schilderen, is symbolisch voor de breuk met de traditionele canons van de schilderkunst. Weliswaar hadden schilders altijd al de buitenwereld, het landschap geobserveerd maar ze maakten hun

werk bijna uitsluitend binnen, in hun atelier. Landschappen waren bovendien lange tijd slechts achtergrond gebleven bij gebouwen en tafereelen uit de antieke oudheid en bij de uitbeelding van klassieke en christelijke verhalen en mythen. Wanneer complete landschappen werden weergegeven, zoals door Nicolas Poussin en Claude Lorrain, waren het veelal geïdealiseerde, pastorale en arcadische landschappen. Want de kunstenaar werd geacht de werkelijkheid te verfraaien en te veredelen, de kunst mocht geen genoegen nemen met het louter weergeven van hetgeen de zintuigen konden waarnemen. Ze moest de mensen herinneren aan het hogere, het geestelijke en goddelijke. Schilders die rond het midden van de negentiende eeuw de wereld onopgesmukt, realistisch begonnen af te beelden, oogstten in eerste instantie dan ook afwijzing en spot. Niet toevallig was het Zola die de vroege impressionisten verdedigde. Wat zij met penseel en verf op hun doeken probeerden te treffen – de impressies van het moment – wilde hij in zijn romans in woorden vangen. Hij was pionier en woordvoerder van het naturalisme in de Franse literatuur en herkende in de genoemde schilders zijn geestverwanten.

Dankzij de impressionisten en hun opvolgers kon het landschap zich ontwikkelen van een perifere plaats in de kunst tot een zelfstandig genre dat zelfs enkele decennia de schilderkunst domineerde. Al voor de eigenlijke impressionisten, zoals Claude Monet, Édouard Manet, Camille Pissarro en anderen, hadden meerdere schilders van de kunstenaarskolonie in en rond het dorp Barbizon ten zuiden van Parijs de aanzet gegeven tot deze spectaculaire bloei van het landschap. Met name Théodore Rousseau gedroeg zich als een ‘pelgrim van het bos’ omdat hij zich onderdompelde in het woud van Fontainebleau om in de stilte te luisteren naar ‘de zang van de wereld’.² Tussen 1845 en 1860 effende hij de overgang van de late romantiek naar het realisme en naturalisme van de volgende generatie schilders. Al voor Monet deed Rousseau moeite om dezelfde plek op verschillende tijdstippen van de dag en in wisselende seizoenen te schilderen. Charles-François Daubigny schilderde, zittend in een bootje op de Oise, impressies van het water op verschillende tijdstippen, later nagevolgd door Monet die daarvoor een boot in gebruik nam op de Seine. Dit alles om zo dicht mogelijk op de huid van de wereld